

KRÓNIKA

MAGYAR TÖRTÉNETTUDOMÁNY KULTÚRNEMZETI ALAPOKON, HATÁROKON TÚL ÉS HATÁROKON INNEN, 1920–2013

*Beszámoló az MTA BTK Tudománytörténeti és az Európa-történeti
Témacsoport 2013. november 21-én megrendezett műhelykonferenciájáról.*

Glatz Ferenc „Államhatárokon átnyúló magyar történettudomány, 1920–2013. Kutatásra ösztönző felhívás” címmel kutatási tervkonceptiót küldött szét a konferencia meghívottjainak és előzetesen számba vett előadóinak. A szöveg a következő volt.

„A magyar történetírás a 18. század végétől napjainkig Európa egyik leg-rangosabb történetírása volt. Ezt már az elmúlt évtizedek rész- és összefoglaló tudománytörténeti tanulmányai bizonyították. A magyar nyelven művelt történetírói műnemek — forráskiadványok, monográfiák, tankönyveink — nyugat-európai mintákat követtek. Ugyanígy a Magyarországon kiépült tudományos intézményrendszer — folyóiratok, tanszékek, kutatóintézetek, az emléktörzsi helyek — európai mércével is fejlett kutatószervezet. (1867-től bizonyára.) *Európai — de talán ennél is tágabb — összehasonlításban igazán egyedi esetet képvisel a magyar történetírás és a magyar történettudomány 1920 utáni történelme.* A történeti kultúrát hordozó és azt elsősorban fenntartó állam, a magyar állam szétesik, a történelmi ismereteket használó magyar nyelvű nemzeti közösség hét államba tagozódik, a maradék anyaállam a térség szerény gazdasági és politikai tényezőjévé lesz, amelynek kultúrpolitikája viszont különleges erőfeszítéseket tesz a nemzeti kultúra intézményrendszerének hazai továbbéltetésére. Így nem utolsósorban a történeti ismereteket ápoló, alakító intézmények fejlesztése érdekében. Ennek — no és magyar értelmiség, a civil társadalom elhivatottságának köszönhetően is — a magyar nyelvű történetírás színvonala nem törik meg: mind a nemzetközi tudományosság legújabb módszertani törekvései, mind az írói műfajok újításai, mind a történeti közgondolkodást alakító új fórumainak birtokbavétele kiállja a német, francia, angol, olasz összehasonlítást.

A kérdés az: *hogyan él a történettudomány 1920 és 2013 között a Kárpát-medence államaiban.* (Valójában beszélünk a magyarság történelméről alkotott közgondolkodásról, beszélünk a magyar történelmet kutató-oktató arról író történetművelőkről, és beszélünk a magyar történettudomány intézményeiről és a történeti közgondolkodás fórumairól. És 2013-ról beszélünk, amikor Szerbia uniós felvétele belátható közelségbe került, amikor a Kárpát-medencei magyarság ismét egy igazgatási egységbe, az Európai Unióba kerül és európai uniós program része lehet a kulturális intézményrendszerünk kiterjeszkedése — így a történettudományé is — a nemzeti szállásterület egészére. És ez össze-

fér a kisebbségi sorssal, a kettős — európai uniós, valamint nemzetállami — igazgatási rendszerrel.)

A kérdés az: *az állampolgári lét és a kultúrnemzeti lét szétválása 1920 után hogyan befolyásolja egy nemzeti kultúra, és ezen belül a történetírás művelését?* (Kérdés ez mind a *tudománytörténet*, mind a jelenlegi *kultúrpolitika*, sőt a *magyar tudomány és kultúra jövője* számára is.) Mi lesz 1920 után — egészen máig — a határok túlsó oldalára szakadt írókkal- kutatókkal, intézményekkel? Milyen lokális fenntartói költségeket vállaltak át az új államrendszerek? (S hogyan történt ez a hasonló esetekben Európában: a dél-tiroli, elzászi, lengyel, orosz területeken?) Hogyan mozgósultak a világi és egyházi civil szervezetek — politikai pártok, egyesületek, felekezeti közösségek — az anyanyelvi kultúra, ezen belül is a történeti ismeretanyag felszínén tartására: az oktatásban, közművelődésben, egyházi közösségekben? Milyen *újabb feszültségek jelentkeztek az új többségi nemzeti-állami történeti legitimációs törekvések és a magyar történettudomány között?* (Határokon túl és határokon innen?) Hiszen azt nagy vonalakban tudjuk: a szomszédos új államok értelmisége legalább annyira igyekezett a történeti legitimitást — mintegy a „történelmi jog”-ot — megteremteni az új államterülethez, ahogy 1918 előtt a magyar értelmiség felhasználta minden historikus „érvet” a magyarság „történeti jog”-ának bizonygatására az ezeréves államterülethez. *Tematikai viták, ezekhez kapcsolódó új szakmómódszertani iskolák, intézmények elhalása és átszervezése...* Mind kapcsolatba hozható, eddigi kutatásaink szerint az 1920 utáni államhatalmi váltásokkal, akár az 1920–38, akár az 1938–45, akár az 1945–1990 közötti időszakot ragadjuk ki a térség magyar vagy szomszédos nemzeti történetírásaiból. (Eddigi kutatásaink kimutatják, hogy ezek a viták és intézményes átrendeződések ténylegesen inspirálták a térségben — így a magyar történetírásban is — jelentkező új módszertani iskolákat, legyen szó a településtörténet, a társadalom-, vagy a kultúrtörténet, szellemtörténet műhelyeiről. Mondhatnánk: az új politikai célok a történetírást szakmómódszertani megújulásokra is ösztönzi és a történészek képesek ennek kidolgozására.) És eddigi kutatásaink azt is bizonyítják: a térségben — így Magyarország esetében is — *a történettudomány minden korábbinál erősebb politikai funkciót kap.* (Amelynek a politikai ideológia historizáló vonásainak felerősödése a következménye. Amely historizáló hagyomány azután a politikai ideológiát a két háború közötti két és fél évtizedben áthatotta, sőt, amelyet a kommunista ideológusok is átvettek és átörökítettek az 1945 utáni politikai eszmevilágba. S hogy milyen kihatása lehet ennek a társadalom politikai kultúrájára, az ha nem más, hát a mai újraerősödő historizáló hajlamunk következményein is tanulmányozható.) Ahogy azt is tudjuk: az államok komoly költségeket vállaltak fel saját nemzeti történeti intézményrendszereik fejlesztésére, amiből a szakma igen sokat erősödött. (Mind a magyar, mind a szomszédos társadalmakban.)

És így tovább és így tovább a sorjázó kutatási tematikákkal. Nem utolsósorban: *az összehasonlítások lehetőségével!* (Ide felkiáltó jelet raknék.) Hiszen az 1920–2013 közötti magyar nyelvű történetírás és a szomszédos történetírások összehasonlítása kínálja is az egyedülálló lehetőséget a nemzeti történetírás-

ok összehasonlítására. Egy ugyanazon földrajzi térség (a Kárpát-medence, vagy Duna-medence) egy ugyanazon töbetnikumú társadalom (merthogy mindig is kevert volt), egy ugyanazon társadalmi fejlődésen végigment népesség – hogyan jelenik meg a különböző nemzeti történetírásokban? Mindenki sorolhatná e témakörben, az összehasonlítás témakörében is, a szempontokat már most, a kutatás kezdetén... A történeti koncepcióalkotásban a metafontikus (azaz tudományon túli), a forrástani tényezők megjelenésének tanulmányozása éppen úgy, mint a történettudomány „nemzetállami hasznosításának” esettanulmánya is lehet. ... No és csak ezen összehasonlítás révén vonhatunk le, de szomszédaink is érvényes következtetéseket az államnemzeti célok torzító és előre-hajtó erejére a történettudományon belül. S vizsgálhatjuk: vajon jól gondoljuk-e: *a történettudomány soha nem adhatja fel az egyetemes szakmai követelmények érvényesítését, mert ezen követelmények érvényesítése révén fejtheti ki csak a történettudomány társadalmi közhasznát...* (És azután beszélhetünk majd a jövőről is. Tudjuk: a nemzeti közösségek öfenntartásáért, helyet teremtéséért folyó harcok voltak ezek. Amelyet talán *felülír napjaink történelme és a holnap új szempontjai. A nemzeti-állami tényezők fontossága mellett elnyerik helyüket újra az ősi-vadonutúj egyéb identitás szempontok, a szociális, világnézeti, létfenntartási ökológiai szempontok...*)

Azután... Hogyan fejleszthetők ki Európában — jelen esetben a Kárpát-medencében és a történetírás keretében — *a kultúrnemzeti lét feltételei?* Amikor az államhatárok kereteit átlépi a nemzeti alapon működő kulturális intézmények? Akár a magyar, akár a szerb, vagy szlovák, német, román *kultúrnemzeti intézmények*. Melyek már nem az államhatárok szerint, de a nemzetek szállásterületei szerint épülnek ki. ... Azután... Az újabb területi integráció — ugyanis az EU — nyújthat-e alkalmat a térségben a kétszáz év alatt kifejlődött nemzetállami háborúskodások és az ezekbe belebujtatott történettudományos háborúskodások újraértékelésére? Azután... A civakodások során keletkezett valós szakmai nyereségek felhasználására? Egy folyamatos és állandó párbeszéd kialakítására a térség történevilágában? ... És így tovább, és így tovább...

Kedves Kollégák! *Az európai történelemben talán a legnagyobb történettudományos háborúskodások zajlottak le a Kárpát-medencében az utóbbi másfél évszázadban. És ennek legdurvább szakasza az 1920–1990 közötti (de beszéljünk nyugodtan a máig terjedő időszakról) évtizedek voltak. Kétségtelen, ezen időszakban, a nemzeti történetírások nem csak torzították a térségben a politikai gondolkodást, a nem csak a jelen valamelyik politikai irányához festettek lelkesítő történelmi szimbólumrendszert, nem csak közreműködtek abban, hogy ne nyíltan beszéljünk a jelen szociális-nemzeti konfliktusainkról, hanem a történelemben jelenítsük meg azokat, de erősödtek is a történettudomány intézményei, több oktatói-kutatói állást hívtak létre az államok, jelentős pénzeiket fordítottak a folyóiratok, majd történelmi tévéműsorok, filmek létrehozására. Ed-digi ismereteink arról szólnak, hogy így volt ez mind a magyar, mind a szerb, horvát, román, szlovák történetírás esetében. Ennek a sokarcú folyamatnak a kutatása az európai művelődéstörténelem egyik szellemi „csemegéje”-nek ígérkezik...*

Csak jelzésként, én hogyan gondolkodom e most induló kutatási téma helyéről az európai történetírás keretében...

Biztassuk tehát magunkat: munkára fel..."

A Magyarországról, Szlovákiából, Romániából, Szerbiából visszajelentkezett előadók és résztvevők számára a szervező a következő tematikai preferenciákat jelölte meg. „A leszakadt területeken kik, milyen körülmények között, milyen intézményrendszerben dolgoztak történészként, hogyan segítette az 1920 után szerveződő helyi magyar politikai elit és pártjai, az egyházak, oktatási intézmények, civil szervezetek a magyar nyelvű történetírást? Milyen volt a kapcsolata a helyi magyar történetíróknak a többségi nemzetek történetírásával, és az anyaország történetíróival, intézményeivel? Milyen tematikákban jelentkeztek a nemzeti ideológiákhoz kötődő viták? Mennyire és mit ismerünk a történeti közgondolkodást erősen befolyásoló szakmán kívüli intézmények (napi sajtó, politikai és kulturális egyetemek, egyházak) történetéből? Hol publikáltak, vagy adtak elő a korabeli történetművelők? Milyen szinten mozgott a helytörténetírás, amely — eddigi ismereteink szerint — a nemzeti történethez kötődés talán legfontosabb fóruma volt? (Csak jelzésként, én hogyan gondolkodom e most induló kutatási téma helyéről az európai történetírás keretében...)”

A november 21-én megrendezett konferencián („kutatásindító megbeszélés”-en) Magyarországról, Szlovákiából, Romániából, Szerbiából meghívott történészek 11 előadást tartottak, az előadásokat estig tartó, majd éjszakába nyúló vacsora-brain storming követte. (Ezt az Europa Institut Budapest és a História alapítvány támogatásával. A kutatás szakmai programját az OTKA K 78051. sz. projektje támogatta.)

A konferenciát megnyitó beszédében *Glatz Ferenc* akadémikus, az MTA BTK Tudománytörténeti kutatócsoport vezetője felidézte 1986 augusztusát, a magyar történészek első világtalálkozóját, amely a magyar történettudományban a kultúrnemzeti szervezet kiépítésének szerinte nyitánya volt. „A kultúrnemzeti lét, azaz az állami határoktól független nemzeti közösség építésének előtörténete a rendszerváltás előtörténetének fontos eleme. Ez az építés a szellemi életben az 1970-es évek második felében kezdődött meg, a különböző értelmiségi szakmákban és a mindennapokban a közgondolkodásban: a határokon túl élő és a világban élő magyarság iránti tudományos, kulturális és turisztikai érdeklődésben. A történettudományban ennek intézményesedése 1986-hoz köthető. Elemzésre érdemes majd a magyar történészek első „világtalálkozójának” (1986. augusztus 29.) szakmai és politikai körülményeinek története. A rendező az MTA Történettudományi Intézet új vezetése (1986. január 1.) és a História folyóirat szerkesztősége volt; az alkalom az a nemzetközi konferencia, amelyet Buda felszabadításának 300. évfordulójára rendezett egy „intézmények közötti szerkesztőbizottság”. A világtalálkozó már mutatta azt a pluralizmust, amely mind a politikában, mind a szakmai vezetésben mind a kultúrpolitikában élt az 1970-es évek végétől. És amely feszülő ellentéteknek valódi szemléleti alapjai, néha a reformgondolatot féltések, néha a valós egyet nem értés, vagy éppen csoportérdekek voltak a mozgatói. Ahogy ez lenni szokott. (A három napos tudományos konferencia szerkesztőbizottságát az a Köpeczi Béla vezette,

aki akkor miniszter volt, és aki idővel — természetesen a legfelsőbb pártfórumokkal egyeztetve — elvállalta és tevőlegesen végezte az 1976 óta a Történettudományi Intézetben készülő háromkötetes Erdély történetének főszerkesztését, miután azt az intézet igazgatója nem vállalta. De a világtalálkozón és a konferencián — neve a védnökök listáján szerepelt — nem jelent meg. A három megnevezett személy közül csak egy jelent meg rövid időre a szakmai vitákon... A világtalálkozó helyszíne az MTA központi épülete volt — az akadémia új elnöke Berend T. Iván volt, egyben a párt központi bizottságának tagja — a világtalálkozó intézeti szervezőbizottságának vezetője az intézet osztályvezetője Hanák Péter volt (szervező titkára a korábban csehszlovákiai illetőségű Szarka László a budapesti intézet fiatal munkatársa). Hanák megnyitójában az egyetemes és magyar történelem viszonyáról és a világ különböző részein élő magyar történészek együttgondolkodásának szükségéről beszélt, de mind az akadémikusok, mind a tisztviselők egy része távol maradt, sőt hangos vitákban kritizálta a rendezvényt. Ugyanakkor a világtalálkozó főelőadója Glatz Ferenc, a világtalálkozó rendező akadémiai intézet új igazgatóhelyettese és egyben a História felelős szerkesztője az államhatárok nélküli kultúrnemzeti lét kialakításának szükségéről, az állampolgár-központú korabeli ideológiai szemlélet meghaladásáról és a magyar–magyar, valamint magyar és szomszédos népek párbeszédének megindításáról beszélt az átalakuló Európában. (Ránki, az új igazgató egyben az általa alapított új amerikai magyar intézetet is vezette, természetesen pontosan tudott a rendezvényről, azon a szomszédos országok kutatói közül az Intézettel a 70-es évektől kapcsolatban álló nyugat-európai és amerikai emigráns magyar történészek meghatározó szerepet játszottak.)

Ezen a több mint százfős találkozón Amerikából, Franciaországból, Németországból, Angliából, Ausztriából, Csehszlovákiából, Romániából, Jugoszláviából — a Szovjetunióból meghívottak nem jöttek el — született meg a magyar történészek világszövetségének eszméje, amely azután majd 1990-ben, a Történettudományi Intézet kereteiben megalakult, elnöke Benda Kálmán, titkára Szarka László volt. És ezután, 1988-ban jelent meg a „Magyarok a Kárpát-medencében” — a História könyvtár és a Lapkiadó vállalat üzleti vállalkozásaként, két kiadásban több mint 80 000 példányban —, amelyik programszerűen hirdette meg a magyar történelem tárgyalását kultúrnemzeti alapon, államhatároktól függetlenül. Közben a közgondolkodást erősen mozgatva, még 1986. februárban került napirendre a térség történeti közgondolkodását felizgató Erdély-problematika. Az 1976-ban az Intézetben megindult Erdély története munkálatairól csak a bennfentes értelmiségiek tudtak, de 1986 februárjában a História „Erdély, a közös haza” címmel tematikus számot közölt, amely 70 000 példányban, két kiadásban jelent meg, s amelyet belső viták ugyan követtek, de a hivatalos intézmények részéről semmi kritikát nem kapott, a szovjet rendszert a nemzeti önállóság felszámolása miatt kritizáló, érlelődő demokratikus politikai ellenzék részéről elismerés fogadta. És 1986 novemberében megjelent az Erdély története I–III., amelyet nagy nemzetközi vita követett, de amely a határokon túli történelemtől, magyarságról a hazai szellemi életben a reformgondolkodók — párttól függetlenül — hevesen üdvözöltek. 1988-ban az MTA

tagjai közé választotta a határokon túli történettudomány nesztorát, Jakó Zsigmondot. A viták a határokon túli magyar kultúrával és így a történelemmel való intézményes foglalkozásról azután a politika döntött. 1989 júliusában a kormány a kultúrpolitikát „kultúrnemzeti” alapon szervezte át, miniszteri szintre emelte a határokon túli magyar kultúrával foglalkozást, 1991-ben az MTA a határokon túli magyar tudományosságot szervezni hivatott „albizottságot” hívott létre, amely azután 1996-ban önálló elnöki bizottsággá emelkedett és 2001-ben az MTA kultúrnemzeti alapon szerveződött intézménnyé alakult: a köztestületi tagságot kiterjesztette határokon túli magyarságra – mind a Kárpát-medencében, mind a nyugatiakra. 2003 után pedig létrejöttek a határokon túli magyar tudományos bizottságok az MTA szervezésében és támogatásával. A történettudományos kutatások beilleszkedtek az erősödő kultúrnemzeti szervezetbe. (Utólag is ki kell emelni a 80-as évektől fokozatosan magukat aktívizáló helyi tudományos, egyetemi műhelyeket: mindenekelőtt a debreceni és nyíregyházi, a szegedi, pécsi egyetemeket, majd 1996 után az MTA területi bizottságait, Miskolcon, Debrecenben, Szegeden, Pécsen, Veszprémben.) Ennek a kultúrnemzeti kultúr- és tudománypolitikának, szakmai gondolkodásnak a történetét kutatjuk most, célzottan azzal a szándékkal, hogy a múltról beszélünk de a jelenre és a jövőre gondolunk, ajánlva is utódainknak megfontolásokat.” Annál is inkább, tette hozzá Glatz Ferenc, mert „az átalakuló világban nem zárkoznak be a nemzeti történetírások államhatárokon belülre, különösen vonatkozik ez a magyar történelemírásra, hiszen a magyarság egy jelentős része az ország határain kívül él. A szomszédos államok többségi nemzetének csoportjai is élnek kisebbségi sorban a mi államunkban.”

***

A konferencia első szekciójában először *Benkő Elek*, az MTA BTK Régészettudományi Intézet igazgatója kapott szót, aki *A régészet helye a magyar-román történeti diskurzusban* címmel tartott előadásának elején kihangsúlyozta, a magyar-román történeti és régészeti viták helyett elsősorban az együttműködésről kell beszélni. Kifejtette, hogy a régészeti leletek sokszínűsége, a Kárpát-medence történeti etnikai keveredése lehetetlenné teszi a tárgyak, tárgyi kultúrák mögé szűken értelmezett népek vagy nemzetek besorolását, különösen a népvándorláskori kutatásoknál. Leszögezte, hogy nem lehet az egyes népeket, mint germánokat, szlávokat elkülönítve vizsgálni. A régészeti leletek különböző kulturális és gazdasági hatásokról tesznek tanúbizonyságot, ezért nem lehet egységes magyar őstörténeti képet felvázolni, de ugyanígy fragmentált a román őstörténeti kutatás is. Példaként említette a néhány hónapja befejeződött régészeti programot, amelynek során az erdélyi, partiumi és kelet-alföldi régészeti leletek összehasonlítására került sor.

Az egyes ásatásokon új kérdések vetődnek fel, amikre csak közös összefogással lehet megnyugtató válaszokat adni. Az előadó később vázlatosan ismertette az együttműködési lehetőségeket, kihangsúlyozva, hogy ami a szocializmus idején elképzelhetetlennek tűnt, az 1990-es évek tétova útkeresései után, napjainkban egyre gördülékenyebben zajlanak, különösen a határ közeli kuta-

tások, mint Nyíregyháza és Szatmárnémeti vagy Békéscsaba és Arad kooperációja. A közös lehetőségek közé sorolta a habán kerámiák erdélyi kutatásait is. Kiemelte, hogy nem csak Erdély, de az egész Kárpát-medence történetének alapos megismerését szolgálhatná a középkori utak régészeti feltárása, melynek révén az egyes gazdasági vonzaskörzetek, gazdasági és kulturális kapcsolatok rendszerére derülhetne fény. Véleménye szerint átfogó, államhatárokon túlívelő kutatást csak nemzetközi összefogással lehet megvalósítani. Ugyanilyen érdekességeket tartogathat a középkori élővilág feltárása, a kultúrnövények és a környezet változása az évszázadok során.

A közös kutatások nem csak a tudományos élet számára lehetnek fontosak, hanem a turizmus révén gazdaságilag is hasznot jelenthetnek az adott térségnek. Itt Egres cisztercita kolostorára utalt Benkő Elek, a távlati tervekben ugyanis a régészeti feltárás mellett turisztikai szempontok is szerepelnek. Előadása zárásaként kifejtette, hogy bár az együttműködés még nem minden téren problémamentes, a közös úton járással szélesíteni kell az együttműködés ösvényét, amelyhez a tudománypolitikának biztosítani kell a hátteret.

Ózer Ágnes, az Újvidéki Városi Múzeum tanácsosa *A szerb történetírás a magyarokról, 1918–1941* című előadásában a két világháború magyar vonatkozású szerb történetírását három korszakra bontotta. Hangsúlyozottan a szerb történetírásról beszélt, nézete szerint ugyanis egységes jugoszláv történetírás nem alakult ki az államalkotó nemzetek ellentétei miatt. Trianont követő években elsősorban a magyarországi szerbek történetével foglalkoztak a délszláv államban, majd a magyar revíziós törekvések ellensúlyozásaként jelent meg az antirevizíós irodalom, majd ezt követően az 1930-as évek végén, az I. világháború kirobbantásának vádja került a szerb történetírás előterébe.

A vajdasági történetírás intézményi hátterét az 1927-ben Stanoje Stanojevic által létrehozott Vajdasági Történelmi Társulat biztosította. A szerbek állandó veszélyként élték meg a magyar revíziós törekvéseket, ezért élénk figyelemmel kísérték a magyarországi eseményeket és a magyar történetírást, hogy az érdekeiket sértő megnyilvánulásokra azonnal reagálhassanak. Történeti publikációikban emiatt erős aktuálpolitikai hatások figyelhetők meg. Stanojevic 1908-as *A szerb nép története*, Dimitrije Kirilovics 1937-es *Magyarosítás az egykori Magyarországon*, valamint Jovan Jovanovic 1938-as *Tisza István és Szerbia 1914–1916 között* című munkák a magyar-szerb konfliktusokról, magyar elnyomásról és az asszimilációs törekvésekről szólnak. Stanojevic 1937-ben úgy fogalmazott, hogy a magyarság és a szerbség között súlyosabbnak bizonyulnak a konfliktusok, mint az egymást segítő pillanatok. Ózer Ágnes kiemelte, hogy a vajdasági szerb történetírás nem tudott felülemelkedni Stanojevic programján, és ezt a merev történelemszemléletet az erős politikai befolyás, valamint a revíziótól való félelem csak elmélyítette.

Bárdi Nándor, az MTA TK Kisebbségkutató Intézet osztályvezetője *Erdélyi magyar történészek és intézmények magyarországi szakmai és szakmán túli kapcsolatai 1920 után* címmel tartott előadását egy meghatározó kérdéssel indította. Létezett-e egyáltalán erdélyi magyar történetírás a két világháború között? Az Erdélyben 1921 és 1940 között kiadott magyar nyelvű publikációk

elemzésével rámutatott az egyházak fontos szerepére az 1920–30-as évek erdélyi historiográfiájában, mivel az állami kutatóhelyek többsége a magyarok számára megszűnt az impériumváltással, illetve sok kiváló történész települt át az anyaországba. A magyarsághoz köthető református, unitárius és római katolikus egyházak levéltári intézményeiken kívül a kolozsvári Erdélyi Múzeum Egyesület és a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum tudtak helyet adni az erdélyi magyar értelmiségieknek. Az előadás kitért a magyar államhatáron túli kisebbségpolitikára, Budapest kisebbségi irányzatokat egyesítő törekvésére, és a kultúrpolitika irányítására.

Az 1999-ben alapított Kisebbségkutató Intézet honlapján is elérhető bibliográfia szerint, mintegy 7000 önálló magyar nyelvű kötet jelent meg a korszakban, ebből 2400 tudományos ismeretterjesztő, 772 történetírói munka és 1100 irodalmi, irodalomtörténeti mű. Az erdélyi magyar történetírás sajátossága volt az életrajzi munkák nagy száma, amelyeknek többsége különnyomatban látott napvilágot. Történetírói munkák elsősorban a dák-román kontinuitás elmélet cáfolásával, a székelység eredetével, valamint a magyar és román kisebbségi jogok összehasonlításával foglalkoztak, az egykori román nemzetiségi igényeket állítva szembe Bukaresttel. A történelem természetesen nem csak politikai eszközként szolgált, hanem a kisebbségbe szorult közösség identitásteremtő eszközeként is. Az erdélyi történetírás olyan virtuális történelmet teremtett, amely a közösség összetartozás-tudatának elengedhetetlen elemévé vált. Előadása elején feltett kérdésre, összefoglalva az addig elhangzottakat, Bárdi Nándor szerint lehet önálló erdélyi magyar történetírásról beszélni.

A délelőtti előadássorozatot *Szarka László*, az MTA BTK Történettudományi Intézet tudományos főmunkatársa zárta *A felvidéki magyar történetírás helyzete, fejlődése és teljesítménye 1920-tól napjainkig* című referátumával, amelyben a felvidéki magyar történészek generációs skáláját felállítva mutatta be az egyes történész-nemzedékek képviselőit, kitűzött feladatait és kutatási lehetőségeit. Szarka László rámutatott, hogy a szlovákiai magyar kutatás intézményi háttere még nem szilárd, ennek is köszönhetően rengeteg helytörténeti munka született az elmúlt évtizedekben, amelyek között vannak igen kitűnő monográfiák is, például Dunaszerdahely, Mátyusföld, Csallóköz vagy Gömör területéről. A fent említett műveken keresztül is jól látható, hogy sok régió alkotja a Felvidéket, ezért nem lehet egységes szlovákiai magyarságról beszélni. Az előadó kiemelte, hogy sokan jönnek Magyarországra a Felvidék történelmét kutatni, ugyanakkor ezek a kutatások csak a nyelvhatárig terjednek, az északi területek már kívül esnek a magyar történészek horizontján. Szarka László szerint a szoros együttműködésen alapuló multietnikus és multiregionális kutatások előrelépést hozhatnak mind a magyar, mind a szlovák történettudomány számára, és ezzel egyidejűleg az egymástól elzárkózó történetírást meg kell haladnia a kutatóknak.

Az erdélyi magyar történetkutatás a román történészek látószögéből 1920 után címmel tartott előadást *Stelian Mândruț*, az Institutul de Istorie și Arheologie tudományos főmunkatársa, aki szerint a párizsi békék után a román értelmiségre egyre erőteljesebben hatott a politika, amit a budapesti revíziós törek-

vések csak felerősítettek. Erre válaszul jelent meg az antirevizíós irodalom. A két világháború között a román és magyar történészek közé válaszfal emelkedett, és amíg a filológusok között létezett párbeszéd, addig a történészek elzárkóztak a másik fél meghallgatásától. 1940–44 között teljesen megszűnt a tudományos diskurzus a két nemzet között, annál több volt a polémia, majd a háborút követő néhány évben új intézmények és folyóiratok jelentek meg Romániában. A szovjet tudománypolitika romániai átvétele, 1948-ban gyökeres fordulatot hozott az ország tudományos életében, ami az 1950-es években szűk korlátok közé szorította a történettudományt. A múzeumi és levéltári évkönyvek, periodikák tudtak csak a szélesebb közönséghez eljutni. A román történetírás csak azokat a magyar történészeket ismerte el, akik elfogadták a hivatalos román álláspontot. 1965-ös liberalizáció ugyan kedvezően hatott, de a '70-es évektől újra mélyült a magyar és román történészeket elválasztó szakadék, majd a '80-as évtizedben a politika hatására vulgarizált történelemírás lett az irányadó. Az 1986-os három kötetes Erdély történetében, a mű pozitív hozadékaival nem törődve, csak támadást láttak a bukaresti történészek. Referátumát összegezve Stelian Mândruț kijelentette, hogy mind a magyar, mind a román, mind a szász történészek párhuzamosan végeztek Erdély-kutatásokat, bármiféle valós párbeszéd nélkül. Az 1980-as generáció kezdett el új, közös történelemben gondolkodni, de véleménye szerint a politika még mindig erős befolyással bír a romániai tudományos életre.

Varga Sándor levéltáros a *Történetírásról, levéltárról, magyarokról, kultúrpolitikáról Szlovákiában a második világháború után* című beszámolójában a szlovákiai levéltárügy Trianon és a rendszerváltás közötti kialakulását és fejlődését mutatta be. Rámutatott, hogy a közigazgatási irattárakból és a magyar főnemesi családi levéltárakból fejlődött ki a szlovák levéltárügy. A levéltárak tudományos hasznosítása azonban akadozva történt, ugyanis a szocialista állam korlátozta a kutatásokat.

Sajti Enikő, a Szegedi Tudományegyetem professor emeritája *A délvidéki magyarság helye a 20. századi történetírásban* címmel tartott referátumot. Előadását a történelemtudomány társadalmi szerepével kezdte, amelyben felvetette, hogy milyen igényeknek kell, kellene megfelelnie a történetírásnak. Szerinte „a történelem elvesztette ártatlanságát”, a politika szolgájává szegődött, ami befolyásolta a történettudományt. Az akadémiai, vagy professzionális történetírás mellett egyre nagyobb teret hódít a public history, amit nem csak hivatásos történészek, hanem lelkes amatőrök, autodidakták is művelnek. A public history egyik fontos feladata egy közösség önképének kialakítása, illetve támogatása, ennek megfelelően fokozottan ki van téve a közösség igényeinek, amely lehet serkentő, de káros eltorzulásokhoz is vezethet. Kedvelt témája a szenvedéstörténet — esetünkben az 1942-es hideg napok, vagy a jugoszláv partizánok mézszárlásai- ébrentartása, vagy elhallgatása, ezáltal pedig jó és rossz társadalmi csoportok létrehozása. Sajti Enikő szerint ez azzal a veszéllyel fenyeget, hogy megmerevedik az adott közösség történelme, egy sosem létezett dicsőséges múltba záródik, a sérelmek elefántcsonttornyába, hogy az áldozat és a tettes soha ki nem békítő szempontjából vizsgálja a történelmet.

Ebból a szempontból kellene átgondolni a délvidéki magyarság történetírását is –folytatta az előadó. Tapasztalata szerint a délvidéki magyar történészek számára adott intézményi háttér szűkös, többségükben civil alapítványokat jelent. A múlt sérelmein felülemelkedő, integráló történetírás érdekében szükséges az intézményi hálózat erősítése és tudományos fokozatú történészek támogatása. Nélkülözhetetlen a szakmai kapcsolatok erősítése a szerb történészekkel, a hídépítés egymás felé, ugyanis a másik fél munkáinak negligálása hosszú távon nem vezet eredményre.

Pejin Attila, a zentai Thurzó Lajos Művelődési–Oktatási Központ múzeumvezetője *A vajdasági zsidók a szerb és magyar történetírás utközpontjában 1920 után* címmel először a zsidóság magyar történetírásban való jelenlétét boncolgatta, kitekintéssel a vajdasági zsidóságra. Nézete szerint Trianon után az új hatalom a zsidóságnak a magyaroktól való leválasztására törekedett, ezért felekezeti helyett nemzetiségként kezelte őket. Budapest ugyanakkor a nemzetiségek elvesztésével már nem szorult rá a zsidóság felhasználására asszimilációs törekvéseihez, ennek ellenére az anyaországi és határon túli zsidóság között megmaradtak a kapcsolatok. Példaként említette, hogy az 1929-es magyar zsidó lexikon, valamint az I. világháborús hadviselt zsidók aranyalbumának összeállításába is bevonták vajdasági hittestvéreiket. Sem a szerb, sem a magyar, sem a II. világháború utáni jugoszláv történetírás nem foglalkozott a délvidéki zsidók történetével, csak egy halvány kísérlet történt a budapesti rabbi képzőben, ám a rendszerváltásig komoly tudományos munka nem született. A közöny falán az MTA Judaisztikai Kutatócsoport felállítása ütött először rést, amely nem csak a magyarországi, hanem a határon túli zsidósággal is foglalkoztak.

A délszláv háborúk utáni közhangulat kedvező körülményt nyújtott az olyan „semleges” témával való kutatáshoz, mint a szerbiai zsidóság, így született meg 1997-ben Nebojsa Popovic munkája, az 1918–41 közötti szerbiai zsidóságról. Hosszú szünet után 2008-ban adták ki Milan Koljaminek művét, amely a Jugoszláv Királyság zsidóságát és antiszemitizmusát mutatta be. Pejin Attila szerint még mindig rengeteg „fehér folt” van a vajdasági zsidóság történetében, ráadásul a szerb történettudomány vonakodva hajlandó szembenézni a II. világháború alatt elkövetett népiirtásokkal, azokat a megszállók terhére írja.

A konferenciát *Bíró László*, az MTA BTK TTI tudományos főmunkatársa előadása zárta *A Jugoszláv Kommunista Szövetsége állásfoglalásai a történelemről* címmel. Előadásában kifejtette, hogy még a háború befejezése előtt meghirdették a partizánok a népek egyenlőségének és barátságának elvét, amit később az alkotmányban is rögzítettek. A JKP állásfoglalása szerint addig csak a kiváltságos, elnyomó osztályok írtak történelmet, ami torz képet adott a múlt-ról, ezért új történelemszemléletre volt szükség, hogy a munkásmozgalom és a parasztfelkelések tanulmányozásával leránthassák a leplet a polgári történetírásról. Jugoszlávia létrejöttét szükségszerűnek tartotta, de az új korszakot a JKP vezette Jugoszlávia hozta el. A fenti előzmények után érthető, hogy a jugoszláv népek összefogásáról készült publikációk különösen kedvesek voltak a hatalom számára, ezzel szemben a nemzetiségi ellentétekkel és a szerb királyi di-

nasztiával csak szűk keretek között lehetett foglalkozni, a levéltárakban 1914-ig lehetett csak kutatni.

1949-ben tettek először kísérletet a közös múlt feltárására, majd 1963-ban jelent meg a JK SZ története és a Jugoszláv Enciklopédia, ám ebben az évben látott napvilágot Velemir Terdic könyve az 1941-es áprilisi felkelésről, ahol a horvátok mint a jugoszláv állam felbomlasztói szerepeltek. A következő évben Tito a JK SZ VIII. kongresszusán elítélte a történészek „nemzetiségek közötti feszültségkeltő tevékenységét”, és azt, hogy csak a nemzetiségek történetével foglalkoznak, amíg a közös múltat elhanyagolják. Beszéde a polgári történelem- és irodalomszemlélet elleni támadás volt. Az 1970-es évek eleji alkotmánymódosítás, illetve új alkotmány révén az egyes tagállamok újabb jogokat és anyagi forrásokat kaptak, ami kihatott a tartományi kutatóintézetek lehetőségeire is – bővült a mozgásterük. Tito halála után sorra jelentek meg a nemzetiségi ellentétekről írt munkák amelyek, elsősorban az 1941-es áprilisi felkeléssel, illetve a II. világháborús áldozathozatallal foglalkoztak. Végül a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia 1986-ban létrejött memoranduma előtérbe helyezve a szerb sérelmeket, kimondta, hogy nincs jugoszláv szolidaritás. A JK SZ már nem tudott, nem is akart fellépni a történétírói viszályal szemben, a későbbi háborúhoz vezető tagállami marakodás ezzel de facto szentesítve lett.

A konferencián elnöklő *Szász Zoltán*, az MTA BTK TTI nyugalmazott tudományos tanácsadója — az 1986-ban kiadott Erdély történet egyik szerkesztője, „intézeti felelőse”, később az Intézet igazgatóhelyettese, majd igazgatója — a műhelybeszélgetés tanulságait összefoglalva kiemelte, hogy az antirevizíós irodalom feldolgozásában jelentős tartozása van a magyar történettudománynak. Nem adhat teljes képet az a historiográfiai kutatás, amely önmagában áll, és nem veszi figyelembe a köztörténeti hatásokat. Ugyanez vonatkozik a revizíós irodalom feltárására is, teljességében csak az utódállamok antirevizíós irodalmának tükrében látszódnak a két világháború közötti magyar történetírás teljesítménye. Több előadásban is elhangzott a történelem identitásalkotó szerepe, amit a kutatók nem hagyhatnak figyelmen kívül, különösen annak fényében, hogy komoly felelősséggel is jár a történetírás. Szólt arról, hogy a kisebbségi magyar történészeknek mind kutatási lehetőségeit, mind munkáját nehezítette az 1948 utáni évtizedekben, hogy a formális rendszerazonosság dacára a négy-öt szomszéd országnak sem a tudománypolitikája, sem történetírása nem volt szinkronban egymással. Végezetül az előadások utáni eszmecsere egyik fontos tanulságát emelte ki, miszerint a történetírásnak nincs egyetlen üdvözítő útja; a konfrontációknak lehet időnként szakmai fejlesztő funkciója, mint ahogy a felülről erőltetett álbárátkozásnak, az ún. harmónia-terrornak is voltak visszafejlesztő következményei – így különösen a nemzetiségtörténeti kutatások területén.

Guth Réka – Péterffy Gergely